

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЕКЛЕКТИЗМ ДЕФІЦИТУ БЮДЖЕТУ

Анотація. В статті проаналізовано теоретичні дослідження проблеми бюджетного дефіциту провідними іноземними та вітчизняними науковцями. Розглянуто сутності характеристики цього економічного явища.

Ключові слова: бюджет, дефіцит бюджету, державний борг, інфляція.

Вступ. На сьогодні економіка України потребує реального здійснення економічних реформ та пошуку адекватних заходів для боротьби із фінансовими негараздами. Впровадження завдань економічної політики неможливе без значних капіталовкладень, мобілізація яких ускладнюється дефіцитом доступних фінансових ресурсів та зниженням темпів економічного розвитку. У цьому контексті проблема бюджетного дефіциту, як одна з найважливіших, розглядається у світлі забезпечення економічної безпеки держави. Саме це зумовило значну увагу дослідників до питань, що стосуються природи, наслідків та інструментів управління цим економічним явищем. Серед західних учених особливої уваги заслуговують праці Дж. Кейнса, А. Лернера, А. Алесіні, А. Сміта, Дж. Крейга, Я. Корнаї, Дж. Сакса та ін. Теоретичним засадам дефіциту бюджету присвятили свої наукові роботи українські вчені-економісти – В. Андрущенко, В. Федосов, С. Юрій, А. Мороз, Т. Вахненко та багато інших. Серед російських фахівців варто виокремити дослідження Д. Боголепова, М. Соболева, А. Александрова, В. Лаврова, Н. Любимова, А. Скачко тощо

Постановка завдання. Основним завданням статті є аналіз теоретико-практичних досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців природи та сутності дефіциту бюджету.

Результати. Бюджетний дефіцит як складова економічних реалій багатьох країн світу, уряди котрих зацікавлені у постійному збільшенні державних видатків (згідно Закону Вагнера) а, отже, у пошуку джерел фінансування зростаючих „апетитів” держави, постав як доволі неоднозначний об’єкт всебічного теоретико-практичного аналізу, що зумовило суперечливість у підходах економістів та науковців до вивчення економічної сутності, наслідків та політики управління ним.

Зокрема, західна фінансова теорія передбачає класичні підходи до питання бюджетного дефіциту, кожен з яких має характерні риси й економічні наслідки, це - концепції „здорових фінансів”, „дефіцитного фінансування” і „функціональних фінансів”. З огляду на зазначене вище, розглянемо наукові здобутки представників економічних шкіл та напрямків, визначаючи при цьому їхні особливості.

Ґрунтовні дослідження бюджетного дефіциту здійснено у працях відомого українського вченого дорадянської доби М. Мітіліно. Першопричиною бюджетних дефіцитів він вважав необґрунтоване витрачання державних коштів і марнославство правителів. [1, с. 327]. Аналізуючи способи збалансування бюджету, М. Мітіліно зазначив, що „...королі почали вдаватися до варварських способів покривати свої дефіцити. Наприклад, ...джерелом покриття дефіциту була надто поширена у Франції система продажу державних посад” [1, с. 328]. Характеризуючи джерела оптимізації дефіциту бюджету, викладені у праці „Основи фінансової науки” [1] можемо виокремити найбільш використовувані, а саме:

- збільшення рівня оподаткування;
- продаж державного майна;

- заміна монет на паперові гроші та їхня широка емісія;
- використання судів з метою конфіскації майна банкірів і біржових гравців;
- продаж обвинуваченим „визвольних листів”;
- нескінченне залучення позик;
- знецінення грошової одиниці.

Зауважимо, що довго це явище не привертало уваги вітчизняних вчених, які вважали, що бюджетний дефіцит існує лише у капіталістичних країнах. Зокрема, професор Н. Любимов стверджував, що найчастіше з дефіцитом „...виконуються головні фінансові плани капіталістичних держав”, а тому з метою збалансування таких бюджетів уряди цих країн здійснюють емісію паперових грошей, залучають позикові ресурси або збільшують податкове навантаження. Як наслідок – відбувається неконтрольоване зростання державного боргу і розбалансування фінансової системи держави [2, с. 182, 183]. Більш радикальну позицію відстоював вчений А. Скачко, який запевняв, що „бюджетний дефіцит – одне з найбільш яскравих проявів фінансової кризи”, а його причинами є проблеми, що виникають у промисловості та сільському господарстві. Водночас, дефіцит бюджету зумовлює порушення функціонування грошово-кредитної системи і стимулює інфляцію [3, с. 10]. Аналогічну думку висловив російський дослідник В. Лавров, резюмуючи при цьому: „Один із показників економічних проблем капіталістичних держав – хронічна дефіцитність їхніх бюджетів” [4, с. 23].

Аналіз праць названих вчених свідчить про їхнє негативне ставлення до такого економічного явища як бюджетний дефіцит. Вони, власне, стверджували, що це явище притаманне країнам, які обрали так званий ринковий спосіб організації суспільно-політичних та економічних відносин. Це пов'язано, перш за все, з політичним несприйняттям так званих „капіталістичних” поглядів [5].

Російський економіст Д. Боголепов у своїй праці „Короткий курс фінансової науки” зауважує, що головною причиною виникнення бюджетного дефіциту є невиправдана емісія паперових грошей і зростання державного боргу [7, с. 49]. Окрім того, науковець наголошує, що часто потребу фінансування дефіциту замінюють терміном „надзвичайні доходи”, а саме існування бюджетного дефіциту уряди визнають лише тоді, „... коли державі загрожує банкрутство” [7, с. 49]. Як показує практика, уряди багатьох країн намагалися витратити коштів значно більше, ніж їх було в наявності, що призводило до значного зростання бюджетного дефіциту й державного боргу, а отже, завжди існувала можливість фінансового краху держави. Підтвердженням цього є думка російського вченого А. Погребинського, сформульована у праці „Нариси історії фінансів дореволюційної Росії (XIX – XX ст.)”: „Хронічна дефіцитність... була характерною особливістю бюджету кріпосної Росії” [8, с. 95]. Тому не викликає подиву те, що фінансова програма М. Сперанського, викладена у „Плані фінансів”, передбачала: перебудову податкової системи царської Росії, необхідність скорочення витрат державних коштів, збалансування дохідної та видаткової частин бюджету і потребу в призупиненні паперової інфляції [9]. Зазначимо, що схожих поглядів дотримувався відомий економіст того часу Н. Мордвінов, який у своїх працях багато уваги приділяв питанням збалансування бюджетного дефіциту та необхідності створення губернських банків, котрі мали б кредитувати торгівлю і промисловість країни [10].

Вивчаючи проблеми державних фінансів, російський дослідник М. Соболев, зокрема, зазначив, що „основна причина державних позик - війни... Іншою причиною боргів є бюджетні дефіцити” [11, с. 205]. Натомість, інший представник російської науки О. Александров, аналізуючи питання функціонування бюджету в умовах планової економіки, зауважив, що „можливість збалансування доходів і видатків

бюджету впливає з того, що бюджет спирається на баланс всього народного господарства” [12, с. 182]. В умовах командно-адміністративного устрою для збалансування центрального бюджету завжди існувала можливість залучати до бюджету весь обсяг виявлених резервів у системі народногосподарського комплексу. Про це, наприклад, свідчить постійна практика вилучення з місцевих бюджетів різниці перевищення доходів над видатками або використання коштів підприємств державної форми власності. У такому разі, ухвалення бюджету з дефіцитом означало б розбалансування фінансової системи та нівелювання практики фінансового і господарського планування країни. Ось чому вчені радянської доби, досліджуючи проблему дефіциту бюджету, сфокусовували свою увагу лише на країнах Європи та США, стверджуючи, що саме у них відбуваються постійні бюджетні кризи.

Загалом, характеризуючи соціалістичну систему господарювання, угорський науковець Я. Корнаї зауважив, що „у традиційній системі управління економікою суворо слідкували за тим, щоб державний бюджет не був дефіцитний...” [15, с. 549]. При цьому дефіцитуотворююча економіка радянського типу виявляла низький рівень залежності попиту на гроші від сальдо бюджету, що зумовлено централізацією грошової влади та фактичною підпорядкованістю фондів центрального банку завданням економічного зростання, а це давало змогу економічним агентам отримувати практично безмежний доступ до кредитів. Оскільки така економіка продукує дефіцит, починаючи з мікрорівня, то сальдо бюджету (за умови фіксації цін) створює передумови для зростання інвестицій, навіть при існуванні жорстких макроекономічних обмежень. Саме тому органи влади мали можливість застосовувати дефіцитне фінансування, вдаючись до позик центрального банку, централізації фондів ощадного банку, використання ресурсів державного страхування тощо [16].

На думку Я. Корнаї, значні інвестиції в економіку створили ілюзію повної зайнятості ресурсів. Через це звичний стан економіки дефіциту існував при вищому рівні використання суспільно-економічного потенціалу порівняно з аналогічним, який має тотожну завантаженість, але працює з мінімальними граничними видатками. Тому командна економік, як правило, перебуває у стані „перегріву кон’юнктури”, продукуючи при цьому дефіцит [15, с. 552, 553]. Пришвидшені темпи промислового виробництва у поєднанні з м’якими обмеженнями на мікро- і макрорівнях, спричинили інвестиційну напруженість на тлі дефіциту ресурсів. Як підсумок, Я. Корнаї резюмує: „Усвідомлення наявності дефіциту – один з основних мотивів прагнення до розширення виробництва, що, водночас, викликає інвестиційний голод...” [15, с. 221, 222].

Отже, як показує аналіз досліджень фінансової науки того часу, вироблені підходи до проблеми бюджетного дефіциту та обґрунтування його суті є не зовсім придатними та адекватними в умовах функціонування ринкової системи господарювання, що зумовлено відсутністю централізованого директивного планування і неможливістю узгоджувати центральний бюджет з усіма іншими фінансовими планами.

Аналізуючи проблему дефіцитності бюджету, сучасні українські та російські економісти пов’язують її, насамперед, із складністю процесів відтворення та недостатністю інвестиційних ресурсів. Так, російські дослідники М. Романовський і О. Врублевська наголошують, що „бюджетний дефіцит відображає певні зміни в процесі відтворення, фіксує результат цих змін.” [17, с. 199]. Можемо зробити висновок, що основну причину виникнення дефіциту бюджету фахівці вбачають у сповільненні (падінні) темпів економічного розвитку, в кризі формування достатніх ресурсів для стабілізації (розширення) виробництва, і, як наслідок, - зниження надходжень до бюджетів усіх рівнів на фоні зростаючих бюджетних видатків та підвищених

показників інфляції. Зокрема, такий зв'язок обґрунтовує вітчизняний науковець С. Юрій, який наголошує, що, перш за все, структура доходів і видатків бюджету зумовлюється соціально-економічною стратегією суспільства й визначається на основі потенційних можливостей та функцій будь-якої держави, а тому формування бюджету має відбуватися з урахуванням реальних показників стану економіки України, а „... відмова від практики фінансового планування доходів і видатків бюджету держави веде до важких наслідків незбалансованості й різкого збільшення дефіциту бюджету” [18, с. 189]. Продовжуючи думку, згаданий вчений зазначає: „За своєю природою бюджетний дефіцит... визначається, з одного боку, законами зростання вартості, а з іншого – законами інфляції” [18, с. 190]. Таке визначення пояснює тісний зв'язок між ступенем економічного розвитку, станом бюджету та інфляційно-борговою дилемою.

На відміну від владних інститутів, які активно впроваджували ідеї монетаризму на пострадянському просторі і, які, на думку російського дослідника Н. Петракова, намагалися застосувати „... методи для „лікування” ринку... в неринковому економічному просторі” [19, с. 197], С. Юрій, власне, наголошує: „Використання активної економічної форми бюджетного дефіциту означає, що додаткові фінансові ресурси спрямовуються, насамперед, на створення умов розвитку виробництва, активізацію підприємництва і комерції, здатних перекивати або компенсувати збільшення граничних суспільних витрат виробництва і стимулювати економічне зростання” [19, с. 191]. На наш погляд, така позиція має практичний характер та може активно використовуватися у процесі ефективного управління бюджетним дефіцитом і скорочення державного боргу. Особливо це актуально в сучасних умовах, коли необхідно забезпечити стійкий економічний поступ, реальне зростання доходів громадян та не допустити збільшення темпів приросту індексу цін.

До певної міри схожими є думки, які висловлюють вітчизняні науковці В. Федосов та В. Опарін, відображаючи всю проблематику такого економічного явища як бюджетний дефіцит [20]. Насамперед, вчені зауважують, що Україна успадкувала не тільки дефіцитність фінансів колишнього Союзу, а й негативне ставлення до бюджетних дефіцитів, оскільки в умовах соціалізму економіка і фінанси мали бути збалансованими, тому вважалось, що дефіцит бюджету існує тільки в ринковій економіці. Така політика зумовила неготовність влади до офіційного визнання існуючих бюджетних дефіцитів, а неефективні спроби їхнього збалансування лише загострили ситуацію [21, с. 82].

Висновки. Охарактеризовані погляди науковців на проблему дефіциту бюджету дають підстави систематизувати їхнє ставлення до цього економічного явища. Вони розглядають бюджетний дефіцит як:

- підтвердження марнотратства центральних органів державної влади;
- чинник економічної нестабільності;
- інструмент економічного розвитку;
- індикатор впливу податкової й бюджетної політики на сукупний внутрішній попит;
- показник розширення масштабів діяльності держави;
- політичний інструмент маніпулювання у період виборчих кампаній та ін.

З огляду на це постає необхідність подальшого ґрунтовного вивчення усіх аспектів проблематики дефіциту державного бюджету й окреслення шляхів її ефективного вирішення.

Література

1. Мітіліно М.І. Основи фінансової науки / М.І. Мітіліно – Х.: Державне видавництво України, 1929. – 395 с.
2. Любимов Н.Н. Финансы капиталистических государств / Н.Н. Любимов – М.: Госфиниздат, 1956. - 321 с.
3. Скачко А. Кому служит бюджет США / А.Скачко – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 187 с.
4. В.Лавров, Р.Кудряшов, А.Шувалов Государственный бюджет / В.Лавров, Р.Кудряшов, А.Шувалов – М.:Госфиниздат, 1961. – 240 с.
5. Н.В. Орлов., А.М.Александров. Финансы капиталистических государств. / Н Орлов – М.: Госфиниздат, 1938.
6. Маркс К. Капитал. Т.3. / Маркс К., Энгельс Ф. Твори. / Маркс К. – К.:Політвидав, 1963. – Т.25., Ч.2. – 511с.
7. Д.Боголепов. Краткий курс Финансовой науки. / Д.Боголепов – М.: Издательство „Пролетарий”. 1925 с.
8. Погребинский А.П. „Очерки истории финансов дореволюционной России (XIX - XX)”: Моногр. - Переизд. С изм.и доп. / Погребинский А. – В.: Волгоград. гос. техн. ун - т. , 2000. - 192 с.
9. Сперанский М.М. План финансов в сборнике Императорского русского исторического общества. / Сперанский М. – М.: Т. 45, 1885.
10. Н.Мордвинов. Рассуждения о могущих последовать пользах от учреждения частных по губернии банков. / Н.Мордвинов – СПб., 1816
11. М.Н. Соболев. Очерки финансовой науки. Второе перемотренное и дополненное издание. / Н. Соболев – М.: Издательство „Пролетарий”. 1926.
12. Александров А.М., Вознесенский Э.А. Финансы социализма / Александров А., Вознесенский Э. – М.: Изд-во „Финансы”, 1974. – 335 с
13. Юрій С.І., Бескид Й.М. та інші. Бюджетна система України: навчальний посібник / під. ред. Юрій С. – К.: Ніос. 2000 - 400 с.
14. Д.А. Аллахвердян. Финансово-кредитная система СССР. / Д. Аллахвердян – М.: Изд-во „Наука”, 1982
15. Корнаи Я. Дефицит. / Корнаи Я. [пер. с венгер.] – М.: Наука, 1990. – 607 с.
16. Основы банковского дела / Под ред. А.Н. Мороза. / А. Мороз – К.: Либра, 1994. – 330 с.
17. Финансы: Учебник для вузов / Под ред. проф. М.В. Романовского, проф. О.В. Врублевской, проф. Б.М. Сабанти. – М.: Юрайт - М, 2002. – 504с.
18. Антологія бюджетного механізму. Монографія. / Під ред. проф. С.І. Юрія. – Т.: Економічна думка. 2001. – 250 с.
19. Петраков Н.Я. Русская рулетка: экономический эксперимент ценою 150 миллионов жизней / Петраков Н. – М.: ОАО „Изд-во „Экономика”, 1998, – 286 с.
20. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук. ред. В. Федосова/ В. Федосов, С. Львовчкін, В. Опарін/ – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
21. Машко А.І. Думка з приводу: бюджетний дефіцит – інфляція / А.І. Машко // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія економіка. – 2002. – № 10. – С. 82-85.

Summary. Complex research of theoretical and practical aspects of nature of budgetary deficit is carried out. Economic essence and reasons of origin of deficit of budget is found out.

Keywords: budget, budget deficit, national debt, inflation.

Стаття надійшла до редакції 19.05.2011